

1

การก่อตัวทางความคิด และความหมายว่าด้วย “ความอับอาย” ของชนชั้นนำสยาม ตั้งแต่ปลายอยุธยา จนถึง ต้นรัตนโกสินทร์ก่อนทศวรรษที่ 2390¹

Thought Formation and the Meaning of “Shame”
Emotions among the Siamese Elite from the Late Ayutthaya Period
until Early Rattanakosin Era before the 1840s

พีรพัฒน์ อินทรรัตน์รังษี

Peerapat Intarattanarangsee

นักศึกษาปริญญาโท สาขาประวัติศาสตร์ คณะมนุษยศาสตร์ มหาวิทยาลัยเชียงใหม่

M.A. Student (History), Faculty of Humanities,

Chiang Mai University

ได้รับ 2 กุมภาพันธ์ 2566

แก้ไข 14 มีนาคม 2566

อนุมัติให้ตีพิมพ์ 7 เมษายน 2566

บทคัดย่อ

บทความนี้เป็นการศึกษาความคิด และความหมายเกี่ยวกับ “ความอับอาย” ของชนชั้นนำ ตั้งแต่ช่วงอยุธยาตอนปลายถึงต้นรัตนโกสินทร์ก่อนทศวรรษที่ 2390 โดยใช้แนวคิดประวัติศาสตร์อารมณ์ความรู้สึก คือ การมองการเปลี่ยนแปลงในประวัติศาสตร์ผ่านอารมณ์ความรู้สึก ซึ่งแสดงออกมาเป็นพฤติกรรมทางสังคม ผ่านเอกสารจำนวน 4 กลุ่ม ได้แก่ กลุ่มแรก คือ เอกสารทางศาสนา ที่เน้นย้ำการควบคุมอารมณ์ความรู้สึก และเกิดการแบ่งกาะและทะเลาะ ภายใต้อิทธิพลสัมพันธเชิงอำนาจ กลุ่มที่สอง คือ งานเขียนวรรณกรรม ได้ช่วยอธิบายให้เห็นอารมณ์ความรู้สึก “อับอาย” ของชนชั้นนำที่สะท้อนความคิด และความหมายในวรรณกรรม ซึ่งเอกสารกลุ่มอื่นไม่ได้กล่าวถึง กลุ่มที่สาม คือ เอกสารพระราชพงศาวดาร

¹บทความนี้เป็นส่วนหนึ่งของวิทยานิพนธ์เรื่อง “การเปลี่ยนแปลงทางความคิด ความหมาย และการปฏิบัติการเกี่ยวกับความอับอายของชนชั้นนำสยาม ตั้งแต่ พ.ศ. 2394-2475” สาขาประวัติศาสตร์ คณะมนุษยศาสตร์ มหาวิทยาลัยเชียงใหม่ ได้รับการสนับสนุนจากโครงการทุนพัฒนาบัณฑิตศึกษา ระดับปริญญาโท วช. ปีงบประมาณ 2565.

รัตนโกสินทร์ ได้บันทึกให้เห็นพฤติกรรมที่น่าอับอายของชนชั้นนำ และการลงโทษในลักษณะ รัฐนาฏกรรม ซึ่งเป็นมหรสพแสดงบุญบารมี ได้เชื่อมโยงไปยังเอกสารกลุ่มสุดท้าย คือ เอกสารกฎหมาย แสดงให้เห็นการลงโทษ ในลักษณะการประจานความผิดบนพื้นที่สาธารณะ เพื่อให้ผู้กระทำผิด รู้สึกอับอาย และผู้ชมรู้สึกว่าการประจานดังกล่าวเป็นเรื่องน่าอับอาย ภายใต้มาตรฐานของชนชั้นนำ ซึ่งทุกคนในสังคมต่างยอมรับมาตรฐานมาเป็นส่วนหนึ่งของอารมณ์ความรู้สึก

คำสำคัญ: ประวัติศาสตร์อารมณ์ ความอับอาย ชนชั้นนำสยาม รัฐจารีต

Abstract

This article aims to study the idea and meaning of the elite's "shame" from the late Ayutthaya period to the early Rattanakosin period before the 1840s, employing the concept of emotional history, which is the study of historical changes through emotions. It appears as social behavior through four types of documents: the first category consists of religious texts that emphasize on emotional restraint and the division of time and space. The second category, literature, explained the "shame" emotion of elite which reflects their thoughts and meaning in literature, which other categories of documents have not discussed. The Rattanakosin Chronicle documents form the third category recorded the shameful behavior of the elite and punishment in the form of "Theatre State," which is a performance of merit connected to the last group of documents, the legal documents. They demonstrate the penalty in the form of public condemnation to make the offender feel guilty and the audience feel guilty about the shameful behavior. according to the elite's norms, which are accepted as being a part of everyone's emotions in society.

Keywords: History of Emotions, Shame, Siamese Elite, Traditional State

บทนำ

บทความชิ้นนี้ต้องการอธิบาย ความคิด และความหมายเกี่ยวกับความอับอายของ ชนชั้นนำสยาม ตั้งแต่ช่วงปลายอยุธยา ถึงต้นรัตนโกสินทร์ก่อนทศวรรษที่ 2390 โดยใช้แนวคิด ประวัติศาสตร์อารมณ์ความรู้สึก คือ การอธิบายให้เห็นถึงบริบททางอารมณ์ความรู้สึกที่ส่งผล ต่อการเปลี่ยนแปลง และพิจารณาบริบทอื่นพร้อมไปด้วย โดยเลือกความรู้สึก "อับอาย"

มาพิจารณาเพื่อต้องการให้เห็นว่าความคิดและความหมายที่อยู่เบื้องหลังความรู้สึกนั้น ล้วนดำรงอยู่ภายในสังคม เริ่มตั้งแต่การควบคุมอารมณ์ความรู้สึกผ่านศีลธรรม การแบ่งกาะ และเทศะภายใต้ความสัมพันธ์เชิงอำนาจ ค่านิยม หรือขนบธรรมเนียมบางอย่างที่ยึดถือสำหรับ ชนชั้นนำ การจัดความสัมพันธ์ทางอำนาจ และการใช้อำนาจ จนไปถึงการลงโทษ เพื่อให้ได้รับความอับอาย ภายใต้กระบวนการทั้งหมดทำให้เห็นความคิด และความหมายเกี่ยวกับความอับอาย จนนำไปสู่มาตรฐานการจัดการกับความรู้สึกว่าจะอะไรอับอายหรือไม่อับอาย ภายใต้โลกทัศน์ของ ชนชั้นนำ ในรัฐจาริต ดังนั้นคำถามสำคัญของบทความชิ้นนี้ คือ การอธิบายให้เห็นถึงความคิดที่ อยู่เบื้องหลังความรู้สึกอับอาย ซึ่งส่งผลให้ชนชั้นนำเลือกอธิบายความหมายต่อพฤติกรรมบางอย่าง ว่าเป็นความอับอาย

บทความนี้แบ่งการนำเสนอออกเป็น 5 ส่วน ได้แก่ ส่วนแรก บริบททางประวัติศาสตร์ ช่วงอยุธยาตอนปลายถึงต้นรัตนโกสินทร์ ส่วนที่สอง คัมภีร์ทางศาสนากับความอับอาย ส่วนที่สาม ความอับอายในวรรณกรรม ส่วนที่สี่ พระราชพงศาวดารรัตนโกสินทร์ และส่วนสุดท้าย กฎหมาย ทั้งหมดที่กล่าวถึงจะเชื่อมโยงให้เห็นถึงกระบวนการทางความคิด และความหมาย เกี่ยวกับความอับอายของชนชั้นนำสยามภายใต้บริบทรัฐจาริต

1. บริบททางประวัติศาสตร์ปลายอยุธยาถึงรัตนโกสินทร์ตอนต้น:

เศรษฐกิจ การเมือง สังคม และวัฒนธรรมภายใต้รัฐจาริต

อารมณ์ความรู้สึกภายใต้บริบทที่ต่างกัน ไม่อาจเอามาตรฐานจากสังคมหนึ่ง ไปอธิบาย ที่อีกสังคมหนึ่งได้ เช่นเดียวกันกับในรัฐสมัยจาริตที่มีบริบททางอารมณ์ความรู้สึกที่เฉพาะ แตกต่างจากรัฐสมัยใหม่ โดยจำเป็นต้องอธิบายบริบททางประวัติศาสตร์ของรัตนโกสินทร์ ก่อนทศวรรษที่ 2390 เพื่อจะเชื่อมโยงกับการอธิบายการก่อตัวทางความคิด และการประกอบ สร้างความหมายเกี่ยวกับความอับอายของชนชั้นนำสยามในประเด็นอื่นๆ

ภายใต้บริบทการเปลี่ยนแปลงทางประวัติศาสตร์ของรัฐจาริต ตั้งแต่ปลายอยุธยา จนถึงรัตนโกสินทร์ตอนต้น ปัจจัยทางเศรษฐกิจถือว่ามีความสำคัญ เพราะการขยายตัวของการค้าขาย ทั้งการค้าขายต่างประเทศ และการค้าขายภายในสมัยอยุธยาตอนปลาย ซึ่งได้ ทำให้เกิดความเปลี่ยนแปลงในด้านลักษณะการค้า โดยปัจจัยของสำคัญมาจากการค้าต่างประเทศ ที่สยามทำกับจีนเป็นส่วนใหญ่ และอยุธยาเป็นศูนย์กลางการค้าที่เป็นแหล่งรวมของสินค้าของ เอเชีย ซึ่งเมื่อการค้าขายขยายตัวอย่างมากทั้งด้านการค้าต่างประเทศ และการค้าภายในที่รัฐ มีความต้องการสินค้าจากส่วนภูมิภาค ทำให้เศรษฐกิจแบบส่วยเริ่มถูกแทนที่ด้วยเศรษฐกิจการค้า โดยเศรษฐกิจแบบส่งออกและเศรษฐกิจเงินตราขยายตัวเข้าแทนที่เศรษฐกิจแบบยังชีพ

มากขึ้นทุกที¹ อย่างไรก็ตามบริบทของการเปลี่ยนแปลงจากปัจจัยเศรษฐกิจในช่วงปลายอยุธยาได้หยุดชะงักไป เพราะสภาวะของสงคราม

ขณะเดียวกันเมื่อเข้าสู่ช่วงรัตนโกสินทร์ เศรษฐกิจการค้ากับต่างประเทศ และการค้าภายในขยายตัวมากขึ้น ทำให้การค้ามีลักษณะเป็นธุรกิจมากขึ้น คือ การลงทุนในการผลิตและการวางแผนการค้า ซึ่งการขยายตัวของการผลิต และการค้า ได้ส่งผลให้ราษฎรใช้เวลาไปกับการทำมาหากินเพิ่มขึ้น จึงทำให้ราษฎรจำนวนหนึ่งมีรายได้มากขึ้น นอกจากนี้ยังทำให้มีการขยายตัวของการผลิตเพื่อตลาด จนทำให้เกิด “ราษฎรผู้มีทรัพย์” จำนวนมากที่สามารถจ่ายเงินแทนการเกณฑ์แรงงาน ขณะเดียวกันวัฒนธรรมบริโภคนิยมเริ่มก่อตัวขึ้น คือ พ่อค้าข้าราชการชั้นผู้น้อย และราษฎรผู้มั่งมีจำนวนหนึ่ง ซึ่งครอบครัวมีรายได้มากขึ้นจากการค้าขายก็พากันแต่งกายเกินฐานะ และเริ่มมีโอกาสบริโภคสินค้าฟุ่มเฟือยที่นำเข้ามาจากต่างประเทศ²

ภายใต้บริบทของการเปลี่ยนแปลงโดยมีการขับเคลื่อนทางเศรษฐกิจได้ส่งผลต่อการเมือง ศาสนา และวัฒนธรรม โดยเริ่มจากการเมืองในสมัยรัชกาลที่ 1 ได้ทรงการสถาปนาอุดมการณ์ทางการเมืองที่สัมพันธ์กับพุทธศาสนา เน้นให้ราษฎรบำเพ็ญทาน เพราะจะช่วยในการจัดระเบียบและควบคุมสังคมในสภาวะที่ระบบไพร่อ่อนแอ ซึ่งพระมหากษัตริย์ทรงมีปัญหากเกี่ยวกับมูลนาย หรือขุนนางรุ่นใหม่ที่มีได้ผ่านการอบรมในตระกูลชนชั้นนำ ได้เอื้อให้มูลนายรุ่นใหม่มีระเบียบแบบแผนในการปฏิบัติตนและปฏิบัติราชการจึงมีความสำคัญมากเป็นพิเศษเพื่อให้มูลนายรุ่นใหม่กลายเป็นข้าราชการที่ดี³

นอกจากนี้ภายใต้บริบทการเปลี่ยนแปลง มีราษฎรจำนวนหนึ่งสามารถที่จะเลื่อนขั้นฐานะทางเศรษฐกิจ และสังคม โดยมุ่งให้ความสำคัญแก่ความสำเร็จทางโลกมากขึ้น จึงส่งผลต่อกิจกรรมทางศาสนาที่เปลี่ยนไปในทางที่เน้นความบันเทิงสนุกสนานมากขึ้น⁴ เช่น การฟังเทศน์มหาชาติ เป็นต้น ขณะเดียวกันหลักสำคัญของศาสนาที่สัมพันธ์กับมิติทางการเมืองนั้น ได้ถูกอธิบายว่าพระมหากษัตริย์ทรงเป็น “พระโพธิสัตว์” ที่ทรงปฏิบัติพระราชกรณียกิจในฐานะ “พระมหาธรรมิกราชาธิราช” คือ ทรงเป็นประธานในการจรโลงธรรม เพื่อให้สัตว์โลกทั้งปวงได้มีโอกาสบรรลุอุดมคติของพุทธศาสนา คือ พระนิพพาน โดยพระองค์ทำหน้าที่สำคัญสองด้าน ได้แก่ หน้าที่ในการ “พระราชทานโอวาทานุศาสน์” หรือสอนธรรม เพื่อให้คนทั้งหลายเข้าใจ

¹สายชล สัตยานุรักษ์. (2546). พุทธศาสนากับแนวคิดทางการเมืองในรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลก (พ.ศ. 2325-2352). หน้า 9-15.

²สายชล สัตยานุรักษ์. (2558). โครงการการวิจัยเพื่อสร้างองค์ความรู้ใหม่: ประวัติศาสตร์สังคมไทย. หน้า 301-308.

³แหล่งเดิม. หน้า 299-300.

⁴แหล่งเดิม. หน้า 303.

หลักธรรมอย่างถ่องแท้ และหน้าที่ในการตัดสินใจที่ดีความ เพื่อลงโทษผู้กระทำผิดหลักธรรม
ดังนั้นจึงเป็นอุดมการณ์รัฐในสมัยรัชกาลที่ 1¹

จากการเปลี่ยนแปลงทางเศรษฐกิจได้ทำให้วัฒนธรรมของชนชั้นนำในสมัย
รัตนโกสินทร์ตอนต้นเปลี่ยนแปลงไป คือ จากเดิมที่เคยเชื่อในอำนาจเหนือธรรมชาติ ได้เปลี่ยน
มาเป็น “วัฒนธรรมกระฎุมพี” คือ ความคิดแบบ “มนุษยนิยม” (Humanism) ที่เชื่อในพลัง
อำนาจของมนุษย์มากขึ้น จึงส่งผลให้ความคิด และคำอธิบายเรื่องต่างๆ วางอยู่บนฐานของ
“ความเป็นเหตุเป็นผล” (Rationalism) และ “สภาพจริง” (Realism) แม้ว่าวัฒนธรรมกระฎุมพี
ในช่วงต้นรัตนโกสินทร์ปรากฏให้เห็นอย่างชัดเจนในวรรณกรรม ที่ขนบการเขียนวรรณกรรม
จากพิธีกรรมเปลี่ยนแปลงไปเป็นวรรณกรรมเพื่อความบันเทิงและการอ่านมากขึ้น² แต่
ความแตกต่างของวรรณกรรมมูลนาย และไพร่ไม่อาจแบ่งจากบทบาทและหน้าที่ที่ฝ่ายหนึ่งใช้ใน
แต่พิธีกรรม อีกฝ่ายหนึ่งเน้นแต่ความบันเทิง หรืออีกฝ่ายหนึ่งมีแต่วรรณกรรมลายลักษณ์
อีกฝ่ายหนึ่งมีวรรณกรรมมุขปาฐะ³

ลักษณะของรัฐจารีตเป็นส่วนหนึ่งที่ต้องนำมาพิจารณาร่วม เพราะข้อจำกัดอยู่บาง
ประการ เช่นอำนาจของรัฐ เป็นต้น จะทำให้เห็นถึงมาตรฐาน หรือความคิดของชนชั้นนำ ที่
อธิบายเกี่ยวกับความรู้สึกอับอาย โดยมีสามประเด็นสำคัญด้วยกัน ได้แก่ ประเด็นแรก ลักษณะ
การใช้อำนาจรัฐเหนือดินแดน ไม่มีความแน่นอนว่าขอบเขตของอำนาจ จึงสร้างความสับสน
ว่าเมื่อใดควรใช้อำนาจได้ เพราะลักษณะของการใช้อำนาจของรัฐอาณาจักรขึ้นอยู่กับความเข้มแข็ง
ของผู้ครองอำนาจของอาณาจักรนั้น ซึ่งความเข้มแข็งมากก็ใช้อำนาจเหนือดินแดนได้มาก และ
เรียกร้องความภักดี และผลประโยชน์จากหัวเมืองในอาณาเขตที่ตนอ้างอำนาจได้อย่างสม่าเสมอ
ทำให้ถูกวิจารณ์ว่า “มีอำนาจแต่ชื่อมากกว่ามีอำนาจจริง ๆ”⁴

ประเด็นที่สอง เรื่องเศรษฐกิจที่มีลักษณะการเก็บค่าเช่า จากการเกณฑ์แรงงาน
ช่วยสาอากร หรือช่วยเงินแทนการเกณฑ์แรงงาน ทั้งนี้อำนาจรัฐส่วนกลางของรัฐอาณาจักร
ไม่มีทางเก็บได้เต็มเม็ดเต็มหน่วยตามอัตราที่ตั้งไว้ เพราะการเก็บค่าเช่าของรัฐอาณาจักรศักดินานั้น
แบ่งปันกันไปตามศูนย์อำนาจหน่วยต่างๆ ซึ่งไม่มีรัฐบาลกลางของรัฐอาณาจักร ทำให้ไม่มี
บุคคลหรือระบบการสื่อสารคมนาคมดีพอในทางปฏิบัติที่จะเอื้อให้การเก็บค่าเช่าเป็นไปอย่าง

¹แหล่งเดิม. หน้า 296-297.

²ดวงมน จิตรจักษ์. (2540). *คุณค่าและลักษณะเด่นของวรรณคดีไทยสมัยรัตนโกสินทร์ตอนต้น*.
หน้า 25.

³นิธิ เอียวศรีวงศ์. (2555). *ปากไก่และใบเรือ*. หน้า 155-190.

⁴สมเกียรติ วันทะนะ. (2533). “รัฐสมบูรณาญาสิทธิในสยาม 2435-2475.” *วารสารสังคมศาสตร์
และมนุษยศาสตร์* 17(1): 25-27.

มีประสิทธิภาพสม่ำเสมอ และทั่วอาณาเขตที่อ้างว่าตนปกครอง จึงเป็นสาเหตุที่รัฐอาณาจักรมีลักษณะที่อำนาจการปกครองส่วนเกินทางเศรษฐกิจที่ดำรงอยู่อย่างกระจายกันไปเป็นหย่อม ๆ¹

ประเด็นสุดท้าย ลักษณะกลไกอำนาจรัฐ ไม่มีการแบ่งแยกอำนาจ หน้าทีอย่างชัดเจน เป็นระบบระเบียบ ชนชั้นปกครองตำแหน่งสูงๆ ทั้งในส่วนกลางและหัวเมืองมาจากตระกูลใหญ่ๆ และมักสืบทอดอำนาจกันได้ในทางปฏิบัติ อำนาจการปกครองกระจัดกระจาย ไม่ได้ถูกรวมศูนย์ ความเชื่อมโยงของการเปลี่ยนแปลงในระบบเศรษฐกิจส่งผลให้ระบบกินเมืองรัฐอาณาจักรศักดินาต้องพังทลายเพราะระบบเงินตรา²

จากบริบทที่ได้กล่าวถึงไปแล้ว อาจทำให้เห็นถึงการเปลี่ยนแปลงในภาพใหญ่ตั้งแต่เศรษฐกิจ วัฒนธรรม การเมือง หรือแม้แต่ลักษณะสำคัญของรัฐจารีตที่จะส่งผลต่อความคิดและความหมายเกี่ยวกับความรู้สึก “อับอาย” ซึ่งบริบททั้งหมดจะทำให้เห็นว่ากระบวนการคิดที่ปรากฏในเอกสารต่างๆ นั้นมีพื้นฐานมาจากโลกทัศน์แบบใด ตั้งแต่ศาสนาที่ให้ความสำคัญกับมนุษย์มากขึ้น วัฒนธรรมที่ให้ความจริงตามประสบการณ์ จนกลายเป็นคุณค่าที่คนในสังคมยึดถือ กระบวนการจัดการกับความสัมพันธ์ทางอำนาจ สุดท้ายปฏิบัติการลงทัณฑ์ เพื่อให้ได้รับความอับอาย อันเนื่องมาจากข้อจำกัดของรัฐแบบจารีต

2. คัมภีร์ทางศาสนา: จากการควบคุมอารมณ์ความรู้สึกใน ไตรภูมิภคา ถึงเรือนร่าง และกามารมณ์ต้องห้ามใน ไตรภูมิโลกวินิจยกถา

ความอับอายในความหมายทางศาสนา เริ่มมาปรากฏตั้งแต่การกำเนิดของมนุษย์ เพราะเกี่ยวข้องกับความผิดในเรื่อง “บาป” ของมนุษย์ ซึ่งปรากฏในคัมภีร์ศาสนา เช่น คริสต์ศาสนา³ และพุทธศาสนา เป็นต้น ซึ่งในที่นี้จะขอเน้นศาสนาพุทธเป็นหลักเพราะสัมพันธ์กับสังคมไทย ซึ่งความอับอายปรากฏให้เห็นอย่างชัดเจนใน *ไตรภูมิภคา* ซึ่งถูกอ้างว่าเป็นพระราชนิพนธ์ในพระพญาสิทธิ แม้ว่าจะเป็นที่ถกเถียงและสงสัยเกี่ยวกับอายุของ *ไตรภูมิภคา* ว่าถูกเขียนขึ้น

¹ แหล่งเดิม. หน้า 27-31.

² แหล่งเดิม. หน้า 31-32.

³ ต้นเหตุแห่งบาปกำเนิด หรือ Original Sin อันส่งผลให้มนุษย์ต้องอับอายกับบาปแห่งเรือนร่างของตนโดยเฉพาะร่างกายของสตรีเป็นดังบ่อเกิดแห่งต้นเหา ดังข้อความใน *ปฐมกาล* 3:7 THSV11 กล่าวว่า “ตาของเขาทั้งสองคนก็สว่างขึ้น จึงรู้ว่าพวกเขาเปลือยกายอยู่ ก็เอาใบมะเดื่อมาเย็บเป็นเครื่องปกปิดกายไว้”. (ออนไลน์)

ในสมัยใดกันแน่¹ แต่ตัวบทนั้นมีความสำคัญ โดยพรรณนาเอาไว้เกี่ยวกับภุมิต่างๆ โดยเริ่มจาก กามภุมิ ซึ่งแยกย่อยออกเป็นอีก 11 ภุมิ ต่อมาเป็นรูปภุมิ อันเป็นภุมิของพรหมนั้น ได้แยกย่อยออกเป็น 16 ภุมิ และสุดท้ายอรุภุมินั้น ได้แยกย่อยออกเป็น 4 ภุมิ ซึ่งทั้ง กามภุมิ รูปภุมิ และอรุภุมิ รวมกันเป็นไตรภุมิ นอกจากนั้นยังมีภุมิสำคัญอีกภุมิหนึ่งซึ่งแทรกอยู่ในเนื้อหาของแต่ละภุมิเป็นระยะ ๆ คือ “นิพพาน” ซึ่งเป็นจุดหมายสูงสุดของงานนิพนธ์เรื่อง *ไตรภุมิกถา*²

แต่สิ่งที่ *ไตรภุมิกถา* ได้แสดงให้เห็นนั้น คือ ความคิด และความหมายเกี่ยวกับความรู้สึกอับอายได้สะท้อนออกมาซึ่งความรู้สึกของมนุษย์ (ชนชั้นสูง) ในสังคมจารีตที่ผูกติดอยู่กับความคิดศาสนา ขณะเดียวกัน โดยได้ใช้พุทธศาสนาเข้ามากำหนดกรอบความรู้สึกของคนในสังคม³ เพื่อหวังให้มนุษย์นั้นรู้จักการควบคุมอารมณ์ความรู้สึกของตนเอง ดังปรากฏในส่วนของ เจตสิก คือ สภาวะเกิดขึ้นกับจิตใจที่ชักจูงให้มนุษย์กระทำความบาป มี ๒๗ ประการว่า

ความกระตือรือร้น ความเสวยอารมณ์ ความจำอารมณ์ ความตั้งใจ ความมีใจเป็นสมาธิ ความดำรงชีวิตอยู่ ความใคร่ครวญไตร่ตรอง ความตรึกแต่จะทำบาป ความตรงแต่ในเรื่องบาป การตัดสินใจอย่างเด็ดขาดที่จะทำบาป ความพยายามทำบาป ความชื่นชมยินดีในการทำบาป ความพอใจที่จะทำบาป ความหลงมัวเมาในการทำบาป ความไม่ละอายต่อบาป ความไม่เกรงกลัวต่อบาป ความฟุ้งซ่าน ความโลภ ความดี้อร้น ความถือตัว ความโกรธ ความริษยา ความตระหนี่ ความรำคาญใจ ความหุดหู่ใจ ความง่วงเหงา ความล่งเลสงสัย เจตสิกทั้ง ๒๗ ดังกล่าวแล้ว เป็นเหตุจูงใจให้กระทำความบาป⁴

สภาวะเกิดขึ้นกับใจชักจูงให้ทำบาปทั้ง 27 ประการนั้นล้วนเป็นเรื่องของการควบคุมอารมณ์ โดยเหล่านักบวชและครูสอนศาสนาเป็นผู้ที่ศึกษาเรื่องอารมณ์ความรู้สึก และเป็นผู้สอนให้คนในสังคมเข้าใจความรู้สึกของตนเอง และมีกรอบรมให้แต่ละคนมีศักยภาพในการควบคุมความรู้สึกของตนเอง ให้อยู่ในครรลองของหลักคำสอนทางศาสนา⁵ ดังนั้นแล้วการที่มนุษย์ไม่สามารถควบคุมอารมณ์ความรู้สึกของตนได้นั้นย่อมเป็นสาเหตุให้มนุษย์กระทำความบาป นำไปสู่การตกนรก การสอนให้คนนั้นสามารถควบคุมอารมณ์ความรู้สึกได้นั้นย่อมส่งผลต่อกลไกสำคัญที่ช่วยให้มนุษย์สามารถยับยั้งตนเองจากการทำความบาป เปรียบเสมือนการสร้างระเบียบทางสังคม

¹ดู Michael Vickery. (1991). On Traibhumekatha. *Journal of Siam Society*. 79(2): 24-36. ใน ทวีศักดิ์ เผือกสม. (2561). *หยดเลือด จารึก และแท่นพิมพ์: ว่าด้วยความรู้/ความจริงของชนชั้นนำสยาม*. หน้า 79.

²นิยะดา เหล่าสุนทร. (2555). *ไตรภุมิโลกวินิจยถกถา ส่วนวนที่ 1*. หน้า 17.

³อรรถจักร์ สัตยานุรักษ์. (2556). *ความรู้สึกกับประวัติศาสตร์: ประวัติศาสตร์ความรู้สึก*. ใน *ตัวรัก เล่ม 1: ปรัชญาและสาระของประวัติศาสตร์และสังคมศาสตร์*. หน้า 132.

⁴กรมศิลปากร. (2555). *ไตรภุมิกถาฉบับถอดความ*. หน้า 63. (เน้นโดยผู้วิจัย)

⁵อรรถจักร์ สัตยานุรักษ์. (2556). *เล่มเดิม*. หน้า 134.

แบบหนึ่ง ซึ่งจะแตกต่างจากชนชั้นนำในสมัยรัตนโกสินทร์ตอนต้นที่การควบคุมอารมณ์ความรู้สึกนั้นยังไม่เพียงพอ รัฐต้องเข้าไปจัดการพื้นที่ส่วนตัว และเรือนร่างของราษฎรด้วย

เมื่อเข้าสู่สมัยรัตนโกสินทร์ การสถาปนาอาณาจักรยังอยู่บนวิกฤตการณ์ทางเอกลักษณ์ เนื่องจากหลังการเสียกรุงศรีอยุธยาในปี พ.ศ. 2310 จึงเป็นสาเหตุที่ทำให้ชนชั้นนำต้องเร่งค้นหาตัวตนอีกครั้ง¹ เช่นนั้นแล้วจึงเกิดการรวบรวมเอกสารจำนวนมาก หรือแต่งขึ้นมาใหม่ ในนั้นคือ *ไตรภูมิโลกวินิจฉยภคา* ได้รับอิทธิพลมาก *ไตรภูมิภคา* ที่เป็นต้นแบบให้รัชกาลที่ 1 นำมาชำระและแต่งเรียบเรียงขึ้นใหม่ในปี พ.ศ. 2326 เกือบทันทีที่พระองค์ขึ้นครองราชย์² ถือได้ว่าเป็นสำนวนที่หนึ่งของภารกิจ ต่อมาในปี พ.ศ. 2345 รัชกาลที่ 1 ให้พระยาธรรมปรีชา (แก้ว) ชำระและดัดแปลงเนื้อหา ซึ่งยังใช้ *ไตรภูมิภคา* เป็นต้นแบบ แต่ถูกดัดแปลงให้มีความพิสดารมากขึ้น และได้ถูกเรียกชื่อว่า *ไตรภูมิโลกวินิจฉยภคา*

เนื้อหาสำคัญของ *ไตรภูมิโลกวินิจฉยภคา* มุ่งจะอธิบาย “โลกวิทู” ซึ่งหมายถึงการรู้โลกของพระพุทธองค์ ได้แก่ สังขารโลก สัตตโลก และโอกาสโลก โดยแสดงอย่างละเอียด เฉพาะส่วนที่เรียกว่า โอกาสโลก ซึ่งได้แก่แผ่นดิน จักรวาลเป็นที่อยู่อาศัยของสัตว์โลกทั้งปวง เริ่มต้นของอนันตจักรวาล จุดจบและกำเนิดโลก แล้วก่อเกิดมนุษย์ขึ้นมา ดังนั้น *ไตรภูมิโลกวินิจฉยภคา* คือความพยายามที่จะตอบปัญหาเกี่ยวกับทุกสิ่งทุกอย่างในชีวิตของมนุษย์ ตั้งแต่ที่มาของชีวิตไปจนถึงห้วงจักรวาล ตั้งแต่กฎเกณฑ์ธรรมชาติไปจนถึงกฎทางศีลธรรม³

สิ่งสำคัญของ *ไตรภูมิโลกวินิจฉยภคา* คือ ชนชั้นนำได้แสดงความคิดและความหมายเกี่ยวกับความอับอาย ผ่านอธิบายอย่างชัดเจนในส่วนของการกำเนิดมนุษย์ ซึ่งจะแตกต่างจากไป *ไตรภูมิภคา* ที่เน้นไปที่การควบคุมอารมณ์ความรู้สึกของมนุษย์ผ่านเจตสิกเป็นหลัก ขณะเดียวกันพุทธศาสนาในสมัยรัตนโกสินทร์นั้นมีลักษณะมนุษย์นิยม คือ มนุษย์จะอาศัยคุณสมบัติที่ตนมีอยู่เพื่อจะบรรลุอุดมคติของชีวิต และให้ความสำคัญแก่ชีวิตที่ดีของชีวิตในโลกนี้⁴ มากกว่าที่จะเชื่อในอำนาจเหนือธรรมชาติ ซึ่งสะท้อนผ่านอุดมการณ์ทางการเมืองของรัฐที่ถูกสถาปนาขึ้นมา โดยมีกษัตริย์เป็นตัวแทนของผู้นำของเหล่าชนชั้นนำ และกษัตริย์ทำหน้าที่เป็นพระโพธิสัตว์ และธรรมมิกราชาธิราช ค่อยดูแลสั่งสอนให้ราษฎรประพฤติชอบโดยการให้บำเพ็ญทาน และรักษาศีล⁵ อย่างไรก็ตามการสอนให้ควบคุมอารมณ์ยังคงมีบทบาทอยู่บ้าง แต่ชนชั้นนำได้เข้าจัดการพื้นที่ส่วนตัวของราษฎรมาก ดังความว่า

¹นิธิ เอียวศรีวงศ์. (2557ก). *กรุงแตก, พระเจ้าตากฯ และประวัติศาสตร์ไทย ว่าด้วยประวัติศาสตร์และประวัติศาสตร์นิพนธ์*. หน้า 5-6.

²ทวีศักดิ์ เผือกสม. (2561). *เล่มเดิม*. หน้า 69.

³แหล่งเดิม. หน้า 71

⁴สายชล สัตยานุรักษ์. (2546). *เล่มเดิม*. หน้า 193.

⁵แหล่งเดิม. หน้า 201-202.

เมื่อเพศหญิงและชายบังเกิดปรากฏแล้ว สตรีก็เฟ่งดูบุรุษเกินประมาณ บุรุษก็เฟ่งดูสตรีเกินประมาณ... เฟ่งดูกันความกระวนกระวายด้วยกามราคะก็บังเกิดครอบงำ... สัตว์ทั้งหลายก็ส่องเสพเมถุนธรรมตามประเพณี... นักปราชญ์ก็ตีเตียนว่าสุเหล่านีกระทำให้ไม่ดี น่าสมเพช ฟังเกลียดหนักหนา... ว่าแล้วก็จับไม้ค้อนก้อนดิน ไล่ทิ้งขว้างทุบตีสัตว์ผู้กระทำ เมถุนสังวาสๆ ก็ปลาสนาการหนีไปได้ความเจ็บความอวย จึงคิดอ่านอุบายกระทำเรื้อน เป็นที่อยู่ที่น่ากลัว เพราะเหตุจะปิดป้องกำบังซึ่งอสังขธรรมประเพณี...¹

เมื่อมนุษย์ไม่สามารถควบคุมอารมณ์ความรู้สึกได้นั้นทำไปสู่การ “เฟ่งดูกันความกระวนกระวายด้วยกามราคะก็บังเกิดครอบงำ” นำไปสู่การ “เสพเมถุนธรรมตามประเพณี” ซึ่งเหล่านักปราชญ์ หรือนักบวชยังมองว่า “กระทำให้ไม่ดี น่าสมเพช ฟังเกลียดหนักหนา” ทำให้มีการลงโทษมนุษย์ที่กระทำพฤติกรรมดังกล่าว โดยพฤติกรรมที่ส่งผลให้เกิดความอับอายในเรื่องดังกล่าว ไม่ใช่เป็นเพราะการเสพเมถุน แต่เป็นเพราะการแสดงพฤติกรรมอันผิดกาลละและเทศะมากกว่า จนทำให้เหล่านักปราชญ์ลงโทษได้รับความเจ็บความอับอาย ซึ่งแก้ไขปัญหาเรื่องดังกล่าวด้วยการที่สร้างพื้นที่ส่วนตัวขึ้นมาปกปิดพฤติกรรมอันน่าสมเพช หรือน่าอับอาย เช่นเดียวกันในกรณีที่รัชกาลที่ ๑ มีพระราชปวงจว่า “เปนเหตุด้วยเปนทารกน้อย ครั้นบวชแล้วก็อดอาหารล่วงเวลามีได้ ร้องให้กินขนมกินเข้า แลถ่ายอุจจาระปัสสาวะหาความละอายมิได้”² ซึ่งเป็นเรื่องเดียวกันกาลละและเทศะ เนื่องจากเด็กทารกนั้นยังไม่สามารถรู้ได้ว่ากาลละ และเทศะของสังคมนั้นเป็นเช่นใด ดังนั้นเรื่องการทำให้ “กาลละ-เทศะ” ให้ถูกต้องและเหมาะสมนั้น จึงเป็นการที่รัฐเข้ามาควบคุมผู้คนที่ดำรงตนอยู่ภายในกรอบความสัมพันธ์เชิงอำนาจ ด้วยการสร้างการควบคุมพฤติกรรมของ “ตนเอง” ในความสัมพันธ์ทั้งหมดของสังคม³ ซึ่งสะท้อนให้เห็นว่าหากไม่ทำให้ถูกต้องและเหมาะสมแล้วนั้นต้องได้รับความอับอายเปรียบเสมือนเป็นบทลงโทษทางศีลธรรม

ขณะเดียวกันสิ่งที่ชนชั้นนำพยายามจัดการนอกเหนือจากสร้างสำนึกระหว่างกาลละกับเทศะ คือ เข้าควบคุมอารมณ์ความรู้สึกของราษฎรอีกชั้นหนึ่ง โดยชนชั้นนำได้พยายามเข้าไปจัดการให้อารมณ์ความรู้สึกอย่าง เช่น กามารมณ์ เป็นต้น ให้อยู่ที่กาลละและเทศะที่ถูกต้อง ดังนั้นแล้วความรู้สึกกามารมณ์จากไตรภูมิโลกวินิจยภคา จึงถูกให้อยู่ในพื้นที่ “ส่วนตัว”

¹กรมศิลปากร. (2535). *วรรณคดีสมัยรัตนโกสินทร์ เล่ม 2 (หมวดศาสนาจักร) ไตรภูมิโลกวินิจยภคา*. หน้า 52. (เน้นโดยผู้วิจัย)

²หอพระสมุดวชิรญาณ. *ประชุมพระราชปวงจ ภาคที่ 3 พระราชปวงจ ในรัชกาลที่ 1 (ตอนที่ 2)*. (2462). (ออนไลน์). (เน้นโดยผู้วิจัย).

³อรรถจักร์ สัตยานุรักษ์. *การรับรู้ “กาลละ-เทศะ” ในสังคมไทยที่กำลังเปลี่ยนแปลง*. (ออนไลน์)

ไม่ให้ออกมาสู่พื้นที่ “ส่วนสาธารณะ” เพราะขัดต่อการดำรงอยู่ของศีลธรรมแบบพุทธศาสนา¹ สะท้อนให้เห็นว่าการที่มนุษย์แสดงกามารมณ์ออกมาเป็นสิ่งที่น่าอับอาย

จาก *ไตรภูมิิกถา* ถึง *ไตรภูมิโลกวิจิตรนิคมกถา* ความรู้สึกอับอายถูกกล่าวถึงในฐานะส่วนหนึ่งของการควบคุมอารมณ์ความรู้สึกในแบบศาสนา และการแบ่งกาะและเทศะออกว่า พฤติกรรม การกระทำใดขัดต่อศีลธรรมของพุทธศาสนา ขณะเดียวกันศาสนาก็เป็นส่วนหนึ่งของการเมือง ซึ่งสะท้อนผ่านแนวคิดพุทธศาสนาที่เป็นส่วนหนึ่งในอุดมการณ์ทางการเมืองของรัชกาลที่ 1 โดยเน้นว่ากษัตริย์ทรงเป็น “พระโพธิสัตว์” ที่ทรงปฏิบัติพระราชกรณียกิจในฐานะ “พระมหาธรรมราชาธิราช” คือ ทรงเป็นประธานในการจรโลงธรรมะ เพื่อให้สัตว์โลกทั้งปวงได้มีโอกาสบรรลุอุดมคติของพุทธศาสนา คือ พระนิพพาน ซึ่งมีการทำหน้าที่สำคัญสองด้าน ได้แก่หน้าที่ในการ “พระราชทานโอวาทานุศาสน์” หรือสอนธรรม เพื่อให้คนทั้งหลายเข้าใจหลักธรรมอย่างถ่องแท้ และหน้าที่ในการตัดสินคดีความ เพื่อลงโทษผู้กระทำผิดหลักธรรมะ²

3. ความอับอายในวรรณกรรม: ความมั่งมีทางเศรษฐกิจ

ความมั่นคงของอำนาจ และขนบธรรมเนียมของสตรี

ได้กล่าวไปก่อนหน้านี้ที่ว่าบริบทของการเปลี่ยนแปลงทางเศรษฐกิจส่งผลต่อโลกทัศน์ของชนชั้นนำในสมัยรัตนโกสินทร์ คือ การมองโลกที่เปลี่ยนแปลงไป ความคิดแบบมนุษยนิยม (Humanism) ที่เชื่อในพลังอำนาจของมนุษย์มากขึ้น จึงส่งผลให้ความคิด และคำอธิบายเรื่องต่างๆ วางอยู่บนฐานของความเป็นเหตุเป็นผล (Rationalism) และสภาพจริง (Realism) มากกว่าเชื่อในอำนาจเหนือธรรมชาติ ความคิดทั้งหมดนี้อยู่ภายใต้ “วัฒนธรรมกระฎุมพี” โดยปรากฏให้เห็นอย่างชัดเจนในวรรณกรรม ที่ชนบทการเขียนวรรณกรรมจากพิธีกรรมเปลี่ยนแปลงไปเป็นวรรณกรรมเพื่อความบันเทิง และการอ่านมากขึ้น ผู้บริโภควรรณกรรมขยายตัวขึ้น ไม่ได้จำกัดเพียงในราชสำนัก อย่างที่เคยเป็นมาในสมัยอยุธยา³ อย่างไรก็ตามผู้แต่งวรรณในสมัยรัตนโกสินทร์ตอนต้นยังคงสืบทอดมโนทัศน์หลักเกี่ยวกับวรรณคดีของสมัยอยุธยาว่าเป็นการเล่นที่ให้ความสุข และยังใช้ให้เป็นประโยชน์ในการสรรเสริญพระเกียรติคุณกษัตริย์ในแง่ที่สถาปนาความปรกติสุขให้กลับคืนมาพร้อมกับราชธานีใหม่ และที่สำคัญคือ วรรณคดีในสมัย

¹นิธิ เอียวศรีวงศ์. (2557ข). *ผ้าขาวม้า, ผ้าซิ่น, กางเกงใน และ ฯลฯ ว่าด้วยประเพณี, ความเปลี่ยนแปลงและเรื่องสรรพสาระ*. หน้า 176.

²สายชล สัตยานุรักษ์. (2558). *เล่มเดิม*. หน้า 296-297.

³นิธิ เอียวศรีวงศ์. (2555). *เล่มเดิม*. หน้า 59-67.

รัตนโกสินทร์ตอนต้นดำรงอยู่ด้วยความตระหนักถึงคุณค่าของผู้สร้างและผู้เสพ และคุณค่าสำคัญที่เห็นตรงกันก็คือ คุณค่าในฐานะเครื่องบำรุงใจใน “การเล่น” อันเป็นเครื่องหมายของความ เป็นปรกติสุขของสังคม ดังนั้นแล้ววรรณคดีในยุคสมัยนี้จึงมีสถานะเป็นเครื่องแสดงออกของ ความเจริญของสังคมที่ผูกโยงกับคุณธรรมของผู้ปกครอง และการเน้นคุณค่าทางปัญญาของ ตัวงาน และการเสพงานด้วยปัญญามากเป็นพิเศษ¹

ก่อนที่จะกล่าวถึงเนื้อในความอับอายเกี่ยวกับวรรณกรรมในหัวข้อนี้ จำเป็นต้อง กล่าวถึงงานศึกษาเรื่อง *ศักดิ์ศรี และความอับอาย ในวรรณกรรมไทย*² งานเขียนชิ้นแรกที่ได้ กล่าวถึงความอับอายในวรรณกรรมอย่างเป็นระบบ โดยศึกษาวรรณกรรมตั้งแต่สมัยอยุธยา มาจนถึงหลัง พ.ศ. 2500 ได้วิเคราะห์ภายใต้แนวคิดเรื่องค่านิยม วิถีปฏิบัติ หรือเป้าหมาย ในการดำเนินชีวิต และการจัดแบ่งค่านิยมออกตาม ความหมายของศักดิ์ศรี และความอับอาย ที่สำคัญงานชิ้นนี้แสดงให้เห็นว่าความคิดเรื่องศักดิ์ศรี และอับอายเป็นส่วนหนึ่งในความคิดที่ ทำให้คนในสังคมตระหนักถึงหน้าที่ และฐานะของตนเอง อย่างไรก็ตามงานชิ้นนี้ยังขาดประเด็น ในมิติทางประวัติศาสตร์ เน้นไปที่คุณค่าทางวรรณกรรม ไม่ได้กล่าวถึงปัจจัยที่ส่งผลต่อ ความอับอาย ไม่ได้กล่าวถึงปฏิบัติการเกี่ยวกับความอับอาย

โดยในหัวข้อนี้จะกล่าวแยกออกเป็นสามประเด็น คือ เศรษฐกิจ การเมือง และ ขนบธรรมเนียมของสตรี

1) เศรษฐกิจ

ปัจจัยทางเศรษฐกิจได้ส่งผลต่อการเปลี่ยนแปลงโลกทัศน์ของชนชั้นนำสยาม ขุนช้างขุนแผน เป็นตัวอย่างของวรรณกรรม ที่ภายในเนื้อเรื่องมีประเด็นระหว่างเศรษฐกิจ กับความอับอาย รายละเอียดในการดำเนินเรื่องยังสะท้อนภาพการดำเนินชีวิต ขนบธรรมเนียม ประเพณีและวัฒนธรรมในครั้งอดีต โดยเฉพาะเรื่องของเศรษฐกิจการค้า ซึ่งจะเห็นบทบาท ของเหล่าผู้หญิง คือ นางเทพทอง นางศรีประจัน และนางทอประศรี ที่ต้องทำหน้าที่แทน สามีที่จากไป ส่งผลให้ภรรยาของทั้งสามตระกูลต้องทำหน้าที่ดูแลลูก เป็นหัวหน้าครอบครัว และทำหน้าที่หาเลี้ยงชีพ จากการค้าขาย เพื่อประกอบฐานะของครอบครัวเอาไว้ ซึ่งแสดงให้เห็นว่า ผู้หญิงในเรื่อง ขุนช้างขุนแผน มีบทบาทในฐานะเศรษฐกิจอย่างสูง แม้ว่าสามีของนางเทพทอง และนางศรีประจัน จะเสียชีวิตไป แต่ภายใต้บริบททางเศรษฐกิจการค้าระหว่างประเทศ

¹ดวงมน จิตรจันงค์. (2540). *เล่มเดิม*. หน้า 46-50.

²กุสุมา รักษมณี และคณะ. (2550). *ศักดิ์ศรี และความอับอาย ในวรรณกรรมไทย*.

ที่ขยายตัวเพิ่มมากขึ้น เหล่าภรรยายังคงประคองฐานะ และความมั่งมีเอาไว้ โดยเฉพาะนางศรีประจัน ที่ได้กล่าวเรื่องฐานะเศรษฐกิจกับลูกสาว คือนางพิมพิลาไลย ตอนลูกสาวพร้อมที่จะออกเรือนเอาไว้ว่า

ธรรมดาเกิดมาเป็นสตรี	ชั่วดีคงได้คู่มาคู่สอง
มารดาขอมอดส่าห์ประดับประคอง	หมายปองว่าจะปลูกให้เป็นเรือน
อนึ่งเราก็คือเป็นผู้ดี	มั่งมีแม่มีให้ลูกอายุเพื่อน
จะตัวร้อนก่อนแม่ทำแซ่เขื่อน	ความอายจะกระเทือนถึงมารดา ¹

ความเป็น “ผู้ดี” ของนางศรีประจัน และลูกสาวมาพร้อมกับฐานะที่มั่งมีทางเศรษฐกิจ เพราะพันศร โยธาผู้เป็นสามีนางศรีประจัน มีอาชีพเป็นพ่อค้าได้ไปขายค้าต่างเมือง เป็นผลมาจากการขยายตัวทางเศรษฐกิจในช่วงปลายอยุธยา หรือต้นรัตนโกสินทร์ การทำเศรษฐกิจและอาชีพพ่อค้าถือเป็นเรื่องที่มีเกียรติภายใต้โลกทัศน์แบบชนชั้นกรรมวิธี² ความเป็น “ผู้ดี” คงจะไม่เพียงพอต่อฐานะทางสังคม ความมั่งมีทางเศรษฐกิจ ยังเปรียบเสมือนหลักประกันฐานะทางสังคม เพราะการเป็นคนมั่งมีของตระกูลไม่ต้องทำให้ลูกสาวนั้นต้อง “อับอาย” ต่อเพื่อน ซึ่งจะส่งผลต่อคนในครอบครัวที่ต้องรับผิดชอบร่วมกันภายใต้กฎเกณฑ์แบบจารีต

2) การเมือง

การเมืองในต้นรัตนโกสินทร์ เป็นเรื่องของการจัดระเบียบทางสังคมภายใต้ศักดิ์นา เพราะการดำรงตำแหน่งทางการเมืองย่อมนำมาซึ่งลาภยศ และอำนาจในการแสวงหาผลประโยชน์ โดยเฉพาะในทางเศรษฐกิจ ที่เห็นได้อย่างชัดเจนในสมัยรัตนโกสินทร์ตอนต้น แม้ว่าชนชั้นนำหรือมูลนายจะกลายเป็นกรรมวิธีจำนวนมาก แต่การเป็นกรรมวิธีดังกล่าวยังมีความสัมพันธ์กับชนชั้นศักดินา หรือกลุ่มพ่อค้าจำต้องสานสัมพันธ์กับกลุ่มชนชั้นนำ เพื่อผลประโยชน์ทางเศรษฐกิจ ขณะเดียวกันการได้มาซึ่งอำนาจก็เป็นสิ่งสำคัญ และเมื่อได้รับอำนาจนั้นมาแล้วควรประพฤติตนอย่างไร ภายใต้กฎเกณฑ์ตามยุคสมัย

ตัวอย่างการให้อำนาจ และการใช้อำนาจของชนชั้นนำ ปรากฏผ่านงานวรรณกรรมเรื่อง *รามเกียรติ์* โดยตอน ตรีบูรุมขึ้นไปหยอกนางฟ้า เรื่องราวเริ่มจาก ยักษ์ตนหนึ่งชื่อตรีบูรุมได้ครองเมืองโสฬสมฤฤทธิมากได้ออกจากเมืองเพื่อไปบำเพ็ญเพียรขอพร (อำนาจศักดิ์สิทธิ์) จากพระอิศวรเป็นเวลาเจ็ดปีเจ็ดวัน จนพระอิศวรเล็งเห็นตรีบูรุมกำลังบำเพ็ญเพียรจึงให้พร

¹ถาวร ลิกขโกศล, (บรรณาธิการ). (2558). *เสภาเรื่องขุนช้างขุนแผน ฉบับสมบูรณ์สามภาค และฉบับต่างสำนวน เล่ม 1*. หน้า 66.

²นิธิ เอียวศรีวงศ์. (2555). *เล่มเดิม*. หน้า 97.

(อำนาจศักดิ์สิทธิ์) โดยตรีบูรุมขอพรว่า ขออย่าให้มีใครฆ่าตรีบูรุมได้แม้แต่พระนารายณ์ พระอิศวรก็ให้พร แต่มีข้อแม้ว่า (การใช้อำนาจศักดิ์สิทธิ์) ต้องครองตัวอยู่ในความยุติธรรม ตรีบูรุมรับปาก ถึงตรงนี้สะท้อนวิธีคิดเกี่ยวกับกระบวนการได้อำนาจของตรีบูรุม และคำแนะนำต่อการใช้อำนาจดังกล่าว แต่ทว่าจากที่ตรีบูรุมได้รับพร (อำนาจศักดิ์สิทธิ์) ตรีบูรุมก็คิดอยากได้นางฟ้ามาเป็นเมีย ตรีบูรุมได้เหาะไปยังสวรรค์ทั้งหกชั้น เมื่อสนใจอยากแล้วก็กลับไปเมืองของตน และได้ไปสร้างความเดือดร้อนแก่เหล่าเทวดาบนสวรรค์ จนทำให้เหล่าเทวดาเข้าเฝ้าพระอิศวรตั้งความว่า

เมื่อนั้น	พระจอมเมรุมาศเขาใหญ่
ทั้งฝูงเทवासुरาลัย	ในหกห้องสวรรค์ชั้นฟ้า
เห็นตรีบูรุมขุนยักษ์	ทะนงศักดิ์หยาบคายไม่เกรงหน้า
อับอายเดือดร้อนทุกเทวา	ก็พากันมาเฝ้าพระศุสี ¹

จากบทกลอนที่ยกมา แสดงให้เห็นว่าตรีบูรุมนั้นได้ใช้พร (อำนาจ) ผิดไปจากข้อตกลงระหว่างพระอิศวร ทำให้ตรีบูรุมได้กลายเป็น “ตรีบูรุมขุนยักษ์ ทะนงศักดิ์หยาบคายไม่เกรงหน้า” สร้างความเดือดร้อนแก่เทวดาบนสวรรค์ เป็นเหตุให้ต้องเข้าเฝ้าร้องทุกข์ต่อพระอิศวรว่า ตรีบูรุมใช้พร (อำนาจ) สร้างความเดือดร้อนแก่เหล่าเทวดา ประเด็นสำคัญของเรื่องอำนาจอยู่ที่ “อับอายเดือดร้อนทุกเทวา” เพราะเหล่าที่เทวดาที่แพ้ได้รับความอับอาย และโดยเฉพะความรู้สึกอับอายตกไปอยู่กับผู้ให้พร (อำนาจ) แก่ตรีบูรุม คือ “พระจอมเมรุมาศเขาใหญ่” เนื่องจากตรีบูรุมนั้นได้ใช้พร (อำนาจ) นั้นกลับมาทำลายเทวดาผู้อยู่ใต้การปกครอง ได้แสดงออกมาซึ่งพฤติกรรมหยาบคายไม่เกรงหน้า เปรียบเสมือนการทำทายนางของผู้นั้น ดังนั้นการกลับมาทำทายนางของผู้นั้นเรื่องอับอายต่อผู้มอบอำนาจ เพราะอำนาจควรอยู่ภายใต้การควบคุม และใช้อำนาจตามเจตนาของผู้มอบอำนาจนั้น เมื่อเกิดการทำทาย ผู้มอบอำนาจจำเป็นต้องจัดการผู้ที่ละเมิดข้อตกลง

3) ขนบธรรมเนียมของสตรี

เรื่อง ลิลิตพระลอ เป็นวรรณกรรมราชสำนักอยุธยาที่ได้รับอิทธิพลอย่างสูงมาจากวรรณกรรมประชาชน แม้ว่าตัววรรณกรรมไม่ได้มีความสำคัญในสายตาของชนชั้นนำมามากนัก หากมีเพียงความเป็นศิลปะทางโวหารของวรรณกรรมเท่านั้น² โดยเนื้อหาของลิลิตกล่าวถึงความสัมพันธ์ของชายหญิงทั้งสามคน ซึ่งเป็นตัวละครเอก คือ พระเพื่อน พระแพง และพระลอ

¹พุทธยอดฟ้าจุฬาโลกมหาราช, พระบาทสมเด็จพระ. (2558). *บทละครเรื่องรามเกียรติ์ เล่มที่ 1*. หน้า 98.

²นิธิ เอียวศรีวงศ์. (2555). *เล่มเดิม*. หน้า 15-16.

เรื่องราวเกิดจากพระเพื่อนและพระแพงได้ยินเรื่องเล่าขานถึงรูปโฉมของพระลอจนรักใคร่จนขอความช่วยเหลือจากปู่เจ้าสมิงพราย เพื่อให้ทั้งสามคนได้ร่วมรักกัน ทว่าในท้ายที่สุดต้องจบลงด้วยความตายของทั้งสามคน อย่างไรก็ตามสิ่งที่ต้องการอธิบายในที่นี้ คือ การกล่าวถึงขนบ หรือธรรมเนียมของผู้หญิงนั้นควรแสดงพฤติกรรมเช่นไร ดังความว่า

ความคิดผิตริตได้	ความอาย พี่เอย
หญิงสื่อชักชวนชาย	สุหย้าว
เจ็บเผื่อว่าแห่งตาย	ดีกว่า ไล่นา
เผื่อหากรักท้าวท้าว	ไปรู้จักเผื่อ ¹

การบอกว่า “ความคิดผิตริตได้ ความอาย” มาจากการที่ “หญิงสื่อชักชวนชาย สุหย้าว” ความคิดดังกล่าวเป็นเรื่องผิดปกติของสังคม ณ เวลานั้น ถ้ามองผ่านมุมมองของจารีตของขนบธรรมเนียม โดยเฉพาะสำหรับผู้หญิงชนชั้นสูง หรือเหล่าเมียของขุนนาง ตามคำกล่าวของลาลูแบร์ว่า “ไม่ค่อยได้รู้สึกกับใครนักและมักจะได้ออกไปนอกบ้านนอกจากไปเยี่ยมญาติและไปวัดบ้างเป็นครั้งคราวเท่านั้น” ซึ่งจะแตกต่างจาก “หญิงราษฎรสามัญซึ่งต้องทำมาค้าขายก็มีอิสระที่จะไปไหนมาไหนได้เต็มที่”² สะท้อนความรู้สึกอายเชื่อมโยงกับรู้สึก “เจ็บ” หมายถึงความรู้สึกเจ็บทางใจที่ได้รับความอับอาย ไม่ใช่ทางร่างกาย ซึ่งอายเจ็บดังกล่าวไม่ได้หายไปได้อย่างง่ายดาย

นอกจากนี้แล้ว การเป็นผู้หญิงที่มาจากชนชั้นสูง หรือเมียของขุนนางนั้นยอมแสดงถึงความภาคภูมิใจบางอย่าง ซึ่งไม่ได้

... รู้สึกว่าตนดำเนินชีวิตอยู่ในที่กวดขัน กลับรู้สึกว่าเป็นเกียรติแก่ตัวเสียซ้ำ และเห็นว่าการไปไหนมาไหนได้โดยเสรีนั้นกลับเป็นสิ่งที่น่าอับยศเสียอีก กลับเห็นว่าสามีไม่ยกย่องและดูหมิ่นนางเสียด้วยซ้ำไปถ้าเขาปล่อยปะละเลยให้นางไปไหนมาไหนได้ตามใจชอบ³

¹กรมศิลปากร. *ลิลิตพระลอ*. (2548). (ออนไลน์)

²ลาลูแบร์, ซีมอน เดอ. (2557). *จดหมายเหตุ ลา ลูแบร์ ราชอาณาจักรสยาม*. หน้า 228.

³แหล่งเดิม. หน้า 228.

คำอธิบายดังกล่าวแสดงให้เห็นความแตกต่างอย่างชัดเจนของผู้หญิงที่ต่างชนชั้นกัน สะท้อนความคิด และความหมายเกี่ยวกับความอับอาย ที่เป็นมาตรฐานทางชนชั้น โดยผู้หญิงชนชั้นสูงนั้น มองว่าตนนั้นมีเกียรติ และได้รับการดูแลจากสามีเป็นอย่างดี แตกต่างจากผู้หญิงสามัญชนที่ไม่ได้รับการดูแลจากสามี และถูกดูหมิ่น นอกจากนี้เมื่อเปลี่ยนแปลงเข้าสู่ยุคสมัยรัตนโกสินทร์ ความคิดผิดจารีต หรือขนบธรรมเนียม ยังคงปรากฏในงานวรรณกรรม ที่ยังคงเน้นย้ำถึงความคิดเกี่ยวกับจารีต หรือธรรมเนียม เมื่อกระทำผิดจะได้รับความอับอายตามมา

4. ความคิดเรื่อง ความอับอายในพระราชพงศาวดาร:

การใช้อำนาจ และพฤติกรรมของกรมหลวงรักษรณเรศ

งานเขียนพระราชพงศาวดาร หรือพงศาวดาร เป็นงานเขียนประวัติศาสตร์ของไทย ที่มีลักษณะเป็นบันทึกเหตุการณ์สำคัญต่างๆ ที่เกิดขึ้น เกี่ยวข้องกับพระมหากษัตริย์ และพระราชวงศ์ บรรลุไปด้วยรายละเอียดจำนวนมาก มีจุดมุ่งหมายเพื่อใช้เป็นหลักในการปฏิบัติทางราชการ ซึ่งในสมัยต้นรัตนโกสินทร์พระราชพงศาวดาร และพงศาวดารจำนวนมากถูกชำระจุดประสงค์เพื่อสร้างความชอบธรรมในการขึ้นครองราชย์¹ โดยในบทความนี้จะใช้ *พระราชพงศาวดารกรุงรัตนโกสินทร์ รัชกาลที่ 1-4* ของเจ้าพระยาทิพทรงวงศ์ (ข้า บุนนาค) เขียนขึ้นโดยมีพระบรมราชโองการโปรดเกล้าฯ ในช่วงต้นรัชกาลที่ 5 เป็นช่วงระยะเวลาของการเปลี่ยนผ่านทางความคิด ทว่าในงานเขียนของเจ้าพระยาทิพทรงวงศ์กลับรักษาแบบแผนของการเขียนพงศาวดารแบบเดิม คือ การบรรยายเหตุการณ์ต่างๆ ตามลำดับเวลาที่เกิดขึ้น โดยไม่ต้องผูกพันกับการอธิบายสาเหตุ ซึ่งไม่ปรากฏอิทธิพลของแนวคิดและวิธีการศึกษาประวัติศาสตร์แบบตะวันตก ดังนั้นจึงอาจถือได้ว่างานเขียนของเจ้าพระยาทิพทรงวงศ์เป็นงานเขียนประวัติศาสตร์ไทยแบบเก่ารุ่นสุดท้าย²

โดยจะกล่าวถึงกรณีของกรมหลวงรักษรณเรศ ที่ปรากฏใน *พระราชพงศาวดารกรุงรัตนโกสินทร์ รัชกาลที่ 3* ของเจ้าพระยาทิพทรงวงศ์ (ข้า บุนนาค) กรมหลวงรักษรณเรศเป็นพระราชโอรสในรัชกาลที่ 1 เป็นเจ้านายชั้นผู้ใหญ่ที่มีฐานะและบทบาทสำคัญมาตลอด ในสมัยรัชกาลที่ 2 เจ้านายเริ่มเข้ามามีบทบาทกำกับราชการแผ่นดินเหนือขุนนางมากขึ้น ส่งผลให้กรมหลวงรักษรณเรศได้รับสถาปนาให้ทรงกรม และได้กำกับกรมสังฆการี ในช่วงปลาย

¹นิธิ เอียวศรีวงศ์. (2555). *เล่มเดิม*. หน้า 424.

²ชาญวิทย์ เกษตรศิริ และสุชาติ สวัสดิ์ศรี, (บรรณาธิการ). (2519). *ประวัติศาสตร์ และนักประวัติศาสตร์ไทย*. หน้า 63 - 77.

รัชกาลที่ 3 มีผู้ทูลเกล้าฯ ถวายฎีกาฟ้องพฤติกรรมของกรมหลวงรักษรณเรศ ว่าเป็นเจ้านายที่ประทุษร้ายพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวขณะทรงสมณเพศเป็นพระวชิรญาณภิกษุอยู่เป็นประจำ นอกจากนี้พระยาธนูจักรรามัญได้ทำฎีกาทูลเกล้าฯ กล่าวโทษกรมหลวงรักษรณเรศว่า ชำระความของตัวไม่ยุติธรรม ดังความว่า

ตัวประพฤติการคดๆ โกงๆ เอาสินบนในการชำระถ้อยความและตั้งขุนนาง ก็ทรงทราบได้ฝ่าละอองธุลีพระบาทอยู่บ้าง ก็ได้ทรงเตือนสติเป็นหลายครั้งหลายคราว่าอย่าทำให้ราษฎรเขาติฉินนินทาหมิ่นประมาทได้ อย่าให้ชื่อชัวอยู่ในแผ่นดิน เหมือนตัวประพฤติกการที่ไม่อยู่กับเมียดังนี้ ก็มีผู้มาพูดว่าทั้งผู้ชายผู้หญิง ข้างผู้ชายนั้นก็มีการขุนรามอิศเรศ เป็นต้น ... จะส่องเสพผู้ชายบ้าง ผู้หญิงบ้างกระมัง ครั้นจะห้ามปรามว่ากล่าวให้รู้สึกตัวเสียว่า ทำดังนี้ไม่งามไม่ดี ความก็จะอื้ออึงไป เหมือนจะแก้งประจานให้ญาติได้ความอัปยศ¹

พฤติกรรมของกรมหลวงรักษรณเรศส่งผลเสียหาย และสร้างความอับอายแก่คนรอบข้าง จนทำให้รัชกาลที่ 3 ทรงเตือนสติอยู่หลายครั้ง “ว่าอย่าทำให้ราษฎรเขาติฉินนินทาหมิ่นประมาทได้” เนื่องจากการตัดสินใจที่มิได้ตั้งอยู่ในความยุติธรรม นอกจากนี้กรมหลวงรักษรณเรศยังถูกกล่าวหาเรื่องการส่องเสพผู้ชายที่เลี่ยนไว้เป็นโขนละคร² อย่างไรก็ตาม ด้วยอำนาจที่กรมหลวงรักษรณเรศมีอยู่ ทำให้ไม่อาจมีผู้ใดกล้าห้ามปรามด้วยเกรงว่าเรื่องราวที่เสียหายจะถูกนำไปนินทา และเป็นข่าวลือ กล่าวว่าจะเป็นการประจานให้เหล่าญาติพี่น้องต้องพลอยได้ความอับอายไปด้วย จนสุดท้ายรัชกาลที่ 3 ทรงมีคำสั่งให้ถอนยศ กรมหลวง แล้วให้เรียกว่า หม่อมไกรสรดังในรายละเอียดว่า

สมเด็จพระเจ้าอยู่หัวจึงมิได้เอาพระทัยเป็นพระราชธูระ ด้วยสำคัญพระทัยว่า เขาประพฤดิให้เหมือนพี่ชาย เป็นพี่ชพนธ์ลูกอียายเดนเกือก เป็นคนอุบาทว์บ้านเมืองแล้วมีหน้าชำระทำให้แผ่นดินเดือดร้อนไปทุกเส้นหญ้าใบไม้ ด้วยความโลภเจตนาให้ชายได้ฝ่าละอองธุลีพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว ซึ่งทรงพระเดชพระคุณเป็นล้นพ้นของพระบรมวงศานุวงศ์ทั้งปวง ...ด้วยความชั่วของตัวมันฟุ้งเฟื่องเลื่องๆไปทั่วนานาประเทศทั้งปวงหาควรไม่เลย ต่างคนต่างมีใจโกรธแค้นยิ่งนัก แล้วยังมาคิดมักใหญ่ใฝ่สูงจะเป็นวังหน้าบ้าง เป็นเจ้าแผ่นดินบ้าง อยากรว่าแต่มนุษย์เขาจะยอมให้เป็นเลย แต่สัตว์เดียรฉานมันก็ไม่ยอมให้ตัวเป็นเจ้าแผ่นดิน จึงโปรดถอดออกเสียจากที่กรมหลวง ให้เรียกว่า หม่อมไกรสร ลงพระราชอาชญาแล้วให้ไปสำเร็จโทษด้วยท่อนจันทน์ที่วัดปทุมคงคา³

¹ทิพากรวงศ์ (ข้า บุนนาค), เจ้าพระยา. (2555ช). พระราชพงศาวดารกรุงรัตนโกสินทร์ รัชกาลที่ 1-4 เล่มที่ 2. หน้า 1362.

²เทิดศักดิ์ ร่มจำปา. (2545). วาทกรรมเกี่ยวกับ “เกย์” ในสังคมไทย พ.ศ. 2508-2542. หน้า 23.

³ทิพากรวงศ์ (ข้า บุนนาค), เจ้าพระยา. (2555ช). เล่มเดิม. หน้า 1363.

ด้วยพฤติกรรมที่ “เป็นพิชพันธุ์ลูกอ๊ายยแดนเกือก เป็นคนอุบาทว์บ้านเมือง แล้วมีหน้าซ้ำๆ กระทำให้แผ่นดินเดือดร้อนไปทุกเส้นหญ้าใบไม้” ถือว่าเป็นสิ่งที่ขัดศีลธรรม และมาตรฐานของสังคมขณะนั้น ทำให้มีคำตัดสินว่า “ด้วยความชั่วของตัวมันพุ่งเฟื่องเลื่องๆไปทั่วนานาประเทศ ทั้งปวงหาควรไม่เลย” และ “ยังมาคิดมักใหญ่ใฝ่สูงจะเป็นวังหน้าบ้าง เป็นเจ้าแผ่นดินบ้าง อย่างว่าแต่มนุษย์เขาจะยอมให้เป็นเลย แต่สัตว์เดียรฉานมันก็ไม่ยอมให้ตัวเป็นเจ้าแผ่นดิน” การใช้อำนาจในทางที่ผิด ซึ่งส่งผลเสีย และสร้างความอับอายให้กับชนชั้นนำด้วยกัน โดยเฉพาะราชวงศ์

อย่างไรก็ตาม แนวคิดเรื่อง “รัฐนาฏกรรม” (Theatre State) เป็นข้อเสนอของ คลิฟฟอร์ด เกิทซ์ (Clifford Geertz) จะช่วยอธิบายให้เห็นถึงความคิดที่อยู่เบื้องหลังของการลงทัณฑ์ของรัฐจารีตให้ชัดเจนขึ้น โดยแนวคิดดังกล่าวเป็นอธิบายรูปแบบของรัฐโบราณในอุษาคเนย์ที่มีลักษณะต่างออกไปจากรัฐของตะวันตก โดยศึกษารัฐบาลในคริสต์ศตวรรษที่ 19 และเสนอคำอธิบายเรื่องความสัมพันธ์ทางอำนาจระหว่างผู้ปกครอง และผู้ถูกปกครอง¹ ผ่านการวิเคราะห์ระบบสัญลักษณ์ของบาทลืออย่างละเอียดว่า การแสดงของรัฐทำให้เกิด “โลกภายนอก” (Buwana Agung) ที่มนุษย์เราสามารถสัมผัสได้ เพื่อจะให้มีความหมายต่อ “โลกภายใน” (Buwana Alit) หรือโลกแห่งการรับรู้และรู้สึกของประชาชนอย่างไร ทำให้ความเป็นรัฐนาฏกรรมไม่ได้ดูแต่เพียงนาฏกรรมของรัฐเพียงอย่างเดียว ที่สำคัญพอๆ กันก็คือบทบาทของประชาชนในนาฏกรรมด้วย ซึ่งจะเป็นหรือไม่เป็นรัฐนาฏกรรม จึงอยู่ที่ประชาชนมีส่วนร่วมในการแสดงหรือไม่อย่างไร²

นาฏกรรมแต่ละตอนมีความยาว มักจะข้ามคืนหรือหลายวัน โดยเนื้อเรื่องที่น่ามาใช้แสดงก็เป็นเรื่องที่มีผู้ชมรู้ดี และรับรู้ผ่านโลกทัศน์ ทั้งนี้ผู้ชมไม่ได้ต้องการดูเรื่องหรือดูฉาก แต่เขาต้องการดู “บทบาท” ของผู้แสดง เช่น การรำ การเจรจา การด้นกลอน ฟังดนตรีประกอบ ฯลฯ ส่วนเล็กๆ ของการแสดงที่เขาสนใจ ดังนั้น บทบาทของผู้ชมในการแสดงก็คือ สนใจดูเฉพาะบางส่วน ซึ่งผู้คนในสังคมไม่ได้หวังจะได้ชมแต่ผู้แสดง แต่หวังว่าจะเข้าไป “ร่วม” ในนาฏกรรมทั้งหมด ซึ่งมีตัวเขา เพื่อนบ้าน และคนแปลกหน้าร่วมอยู่ในการแสดงด้วย บทสะท้อนของรัฐนาฏกรรม คือการปรากฏขึ้นของ “โลกภายนอก” เพื่อจะส่งสารมาสู่ “โลกภายใน” ของผู้คน เนื้อหาของสารดังกล่าวก็คือความเปลี่ยนแปลงที่สะท้อนความไม่แน่นอนของชีวิต แม้ว่าชีวิต

¹ปรีดี หงษ์สดัน. (2557-2558, ตุลาคม-มีนาคม). เชือดไก่ให้ลิงดู: รัฐไทยกับการทำลายศัตรูด้วยนาฏกรรม. ใน *วารสารประวัติศาสตร์ ธรรมศาสตร์* 1(2): 60-61.

²นิธิ เอียวศรีวงศ์. (2560). *ประชาชนในรัฐนาฏกรรม (1)*. (ออนไลน์)

³นิธิ เอียวศรีวงศ์. (2560). *ประชาชนในรัฐนาฏกรรม (1)*. (ออนไลน์)

⁴นิธิ เอียวศรีวงศ์. (2560). *ประชาชนในรัฐนาฏกรรม (2)*. (ออนไลน์)

จะเปลี่ยนแปลง แต่ในที่สุดแล้วก็จะย้อนกลับมาสู่สภาวะเดิม กลับคืนสู่ระเบียบทางสังคมแบบจารีต ซึ่งผู้คนต่างศักดิ์และบารมีมีความสัมพันธ์ที่ราบรื่นต่อกันใหม่อีกครั้งหนึ่ง³ สิ่งสำคัญของระเบียบทางสังคมที่จะอำนวยความสะดวกแก่บ้านเมือง จึงต้องเป็นระเบียบความสัมพันธ์ที่สมาชิกในสังคมต่างเคารพความสูงต่ำของคนกลุ่มต่างๆ ในสังคม⁴

ดังในกรณีของ “รัฐนาฏกรรม” ครั้งใหญ่ก่อนจะเปลี่ยนแปลงเข้าสู่สมัยใหม่ คือ กรณีของเจ้าอนุวงศ์ เป็นสงครามระหว่างล้านช้างเวียงจันทน์กับสยาม ซึ่งจะไม่ขอกล่าวรายละเอียดเหตุการณ์ที่เกิดระหว่างสงคราม แต่จะขอกล่าวเพียงเฉพาะเหตุการณ์ที่เจ้าอนุวงศ์ถูกกุมตัวมาที่กรุงเทพฯ เป็นการสะท้อนให้เห็นว่าชนชั้นนำสยามปฏิบัติอย่างไรกับฝ่ายที่ปฏิปักษ์ หรือกระทำผิด เพื่อนำไปสู่การลงทัณฑ์ให้ได้รับความอับอาย โดยมีรายละเอียดตอนที่เจ้าอนุวงศ์ถูกคุมตัวลงมากรุงเทพฯ ว่า

เจ้าพระยาราชสุภาวดี จึงให้พระอนุรักษโยธา... คนคุมตัวอนุกับครอบครัวลงมาส่งถึงเมืองสระบุรี พระยาพิไชยวาริขึ้นไปตั้งรับครอบครัวและส่งสะเบียงอยู่ที่นั่น ก็ทำกรงใส่อนุตั้งประจานไว้กลางเรือ ให้พระอนุรักษโยธา พระโยธาสงคราม ตระเวนลงมาถึง... แล้วรับสั่งให้ทำที่ประจานลงที่หน้าพระที่นั่งสุทโธสวรรย์ ทำเป็นกรงเหล็กใหญ่สำหรับใส่อนุ มีรั้วตารางล้อมรอบทั้ง ๔ ด้าน มีกรงเหล็กน้อยๆ สำหรับใส่บุตรหลานภรรยาอนุถึง ๑๓ กรง มีเครื่องกรรมกรณ์คือ ครก สาก สำหรับโขลก มีเบ็ดสำหรับเกี่ยวแขวน มีกะทะสำหรับต้ม มีขวานผ่าอก มีเลื่อยสำหรับเลื่อยไว้ครบทุกสิ่ง แล้วตั้งขาอย่างเสียบเป็น เวลาเข้าๆ โขนู... ให้นางคำปลั่งซึ่งเป็นอัครเทพีถือพัดกาบหมาก เข้าไปนั่งปรนนิบัติอยู่ในกรง ให้นางเมียน้อยสาวๆ ซึ่งเจ้าพระยาราชสุภาวดีส่งลงมาอีกครั้งหลังนั้น แต่งตัวถือกระบวยใส่ข้าวปลาอาหารไปเลี้ยงกันที่ประจาน ราชบุรุษชายหญิงทั้งในกรุงทั้งนอกกรุงพากันมาดูแน่นอัดไปทุกเวลามีได้ขาด ที่ลูกผีญาตีพี่น้องต้องเกณฑ์ให้พ่ายเสียชีวิตครั้งนั้นก็มานั่งบนพรรณนาค่าแข่งทุกวัน ครั้นเวลาบ่ายแดดร้อนก็เอาบุตรหลานที่จับได้มาขึ้นขาหย่างเป็นแถวกันไปร้องประจานโทษต่อเวลาจนพลบก็เอาเข้ามาจำไว้ที่ทิมดังเก่า ทำดังนี้อยู่ได้ประมาณ ๓ วัน ๔ วัน พออนุป่วยเป็นโรคลงโลหิตก็ตาย โปรดให้เอาศพไปเสียบประจานไว้ที่ส้าหระ การที่จะประหารชีวิตบุตรหลานญาติพี่น้องนั้น ก็สงบเงียบไป¹

เห็นได้ว่ากระบวนการ “รัฐนาฏกรรม” ของสยามเริ่มขึ้นเมื่อคุมตัวเจ้าอนุวงศ์ นาฏกรรมแรกคือ “ทำกรงใส่อนุตั้งประจานไว้กลางเรือ” เมื่อมาถึงกรุงเทพฯ ก็ให้สร้างกรงใส่แล้ว “ประจานลงที่หน้าพระที่นั่งสุทโธสวรรย์” นาฏกรรมครั้งนี้มีนักแสดงจำนวนมาก คือ เหล่าบริวารที่ถูกจับมาพร้อมกับเจ้าอนุวงศ์ บทนาฏกรรมทั้งหมดที่ชนชั้นนำสยามสร้างขึ้นเพื่อให้เจ้าอนุวงศ์

¹ทิพากรวงศ์ (ข้า บุนนาค), เจ้าพระยา. (2555ข). *เล่มเดิม*. หน้า 1076-1077. (เน้นโดยผู้วิจัย)

ต้องได้รับความอับอายสมบูรณ์ เมื่อผู้คนในสังคมต่างมีอารมณ์ความรู้สึกร่วมกัน “ราษฎรชายหญิงทั้งในกรุงทั้งนอกกรุงพากันมาดูแน่นอัดไปทุกเวลามีได้ขาด ที่ลูกผีวญดาตีพี่น้องต้องเกณฑ์ไปทัพตายเสียครั้งนั้นก็มานั่งบนพรณาด่าแข่งทุกวัน” รัชนาฏกรรมนี้กินเวลาแสดงเกือบ 7 ถึง 8 วัน ปัจฉิมบทของนาฏกรรมครั้งนี้คือ “โปรดให้เอาศพไปเสียบประจานไว้ที่สำเหร่” เหตุการณ์ทั้งหมดครั้งนี้ได้กลายเป็นบทนาฏกรรมของรัฐสยาม ปรากฏอารมณ์ความรู้สึกร่วมที่ถูกันที่กลองในพระราชพงศาวดารถ่ายทอดออกมาเป็นการประจาน ด่า และสาปแช่งของคนคูที่เข้าร่วม นี่เป็นปฏิบัติการของชนชั้นนำที่อยู่บนวิถีคิดของการแสดงอำนาจของรัฐอาณาจักรที่มีผู้นำที่เข้มแข็ง ปฏิบัติการที่เกิดกับเจ้านวงศ์เป็นการแสดงอำนาจ หรือพระเดชต่ออาณาจักรที่ขัดขืน หรือต่อต้านผู้มีอำนาจ เช่นนั้นควรได้รับความอับอายเป็นบทลงโทษ ขณะเดียวกันในทางตรงกันข้ามก็เป็น “มหรสพแสดงบุญบารมี”¹ ของชนชั้นนำ

5. ความอับอายกับกฎหมาย: พระไอยการลักษณะผิดเมียความอับอาย ในกฎหมายตราสามดวง

เอกสาร *กฎหมายตราสามดวง* ที่นำมาใช้อ้างอิงในบทความนี้เป็นต้นฉบับที่ถูกรักษาในสมัยรัชกาลที่ 1 โดยมีการเปลี่ยนแปลงแก้ไขเนื้อหาหลายประการในกฎหมายที่ตกทอดมาตั้งแต่สมัยอยุธยา ซึ่งเนื้อหาในกฎหมายได้สะท้อนให้เห็นถึงความคิด หรือโลกทัศน์ของชนชั้นนำในต้นรัตนโกสินทร์ได้เป็นอย่างดี² โดยเฉพาะใน บทพระไอยการลักษณะผิดเมีย ที่ปฏิบัติการลงโทษ เพื่อให้ผู้กระทำผิดต้องได้รับความ “อับอาย” ตามแนวคิดรัฐนาฏกรรม ซึ่งผ่านวิธีการต่างๆ เช่น การสักหน้า โขนผม ทัดดอกชบา ฯลฯ ความอับอายถูกเน้นย้ำในสองระดับคือ ความอับอายบนเรือนร่าง และความอับอายบนพื้นที่สาธารณะ นอกจากนี้พระไอยการลักษณะผิดเมียมีลักษณะของผู้หญิงออกตามพฤติกรรม หรือการกระทำที่ผิด เช่น หญิงร้าย และหญิงแพศยา เป็นต้น เริ่มจากกรณีของ “หญิงร้าย” ในมาตราหนึ่งได้อธิบายถึงลักษณะหญิงที่ห้ามสู่ขอ เพราะเป็นหญิงร้าย ตามความว่า

...ชายใดสู่ขอเอาหญิงคน ชับ รำ เทียวขอทานเลี้ยงชีวิตแลหญิงนกระโสเฟินมาเลี้ยงเปนเมีย ทำหูเหินผัวก็ดี... ท่านให้ผจาน หญิง ชาย นั้นด้วยไถนา ส่วนหญิงอันร้ายให้เอา เฉลวปะหน้าทัดดอกจบาแดงทั้งสองหู ร้อยดอกจบาแดงเปนมาไลยไล่ ศีสะคอ แล้วให้เอาหญิงนั้นเข้าเทียมแอกข้างหนึ่ง ชายชู้เทียมแอกข้างหนึ่งผจานด้วยไถนา ๓ วัน ...³

¹ นพพร ประชากุล. (2552). *ยกอักษรร ย้อนความคิด เล่ม 1 ว่าด้วยวรรณกรรม*. หน้า 16.

² ทวีศักดิ์ เผือกสม. (2561). *เล่มเดิม*. หน้า 114-115.

³ *ประมวลกฎหมาย รัชกาลที่ 1 จุลศักราช 1166 พิมพ์ตามฉบับหลวง ตรา 3 ดวง เล่ม 2*. (2529). หน้า 5.

ลักษณะสำคัญ คือ วิธีการลงโทษ คือ เอาชายหญิงเทียมใส่แฉกแล้วไถนาเป็นเวลา 3 วันเป็นการประจานทั้งสอง ขณะเดียวกันตามร่างกายของผู้หญิงถูกประดับด้วย เฉลวปะหน้า ดอกชบาสีแดงทัดหูทั้งสองข้าง และดอกชบาสีแดงนำมาร้อยเป็นพวงมาลัยใส่ศีรษะ และคอ วิธีการทั้งหมดนี้สะท้อนเป็นรัฐนาฏกรรม ที่ลงทัณฑ์ผู้กระทำผิด เพื่อให้รู้สึกอับอาย และยำเกรง ต่อดูว่าเมื่อกระทำต้องได้รับบทลงโทษเช่นเดียวกัน เป็นความอับอายบนพื้นที่สาธารณะ ยังมีอีกกรณีหนึ่งของ “หญิงร้าย” คือ

...หญิงคนเดียวมันทำชู้ด้วยชายคนหนึ่งก่อน แล้วหญิงนั้นมาทำชู้ด้วยชายคนหนึ่ง เล่า ชู้ก่อนมันฟันแทงชู้หลังตายก็ดี ชู้หลังมันฟันแทงชู้ก่อนตายก็ดี ท่านว่าเปนหญิงร้าย ให้ทวนมัน ๓๐ ที แล้วให้โกนศรีษะหญิงนั้นเป้นตะแลงแกงตัดดอกจะบาสองหูขึ้นขาหย่างประจาร ๓ วัน...¹

ในส่วนนี้ผู้หญิงถูกทวน 30 ที ถูกโกนผมทิ้ง และให้ตัดดอกชบาสีแดงที่หูทั้งสองข้าง สุดท้ายให้ขึ้นขาหย่างประจานเป็นเวลา 3 วัน จากทั้งสองกรณีของหญิงร้ายร่างกายถูกสร้างสัญลักษณ์ และแต่งกายด้วยเครื่องประดับ ซึ่งทั้งหมดผู้คนในสังคมต่างรับรู้ถึงสัญลักษณ์ดังกล่าว ผ่านประสบการณ์ที่เคยเห็นถึงการลงโทษ สิ่งสำคัญคือระยะเวลาการลงโทษได้ส่งผลต่อความรู้สึก เพราะระยะเวลาานานเท่าใดความอับอายบนพื้นที่สาธารณะยิ่งทวีคูณขึ้น ดังนั้นแล้วปฏิบัติการกับความรู้สึกอับอายจึงสัมพันธ์พื้นที่ และเวลา ส่วนอีกกรณีหนึ่ง คือ “หญิงแพศยา” มีลักษณะการลงโทษเช่นเดียวกับหญิงร้าย แต่ข้อกล่าวหาแตกต่างกัน คือ

...หญิงใดทำชู้นอกใจผัว มันเอาชายชู้นั้นมาร่วมประเวณีในวันเดียว ๒ คนขึ้นไป ท่านว่าเปนหญิงแพศยา มิให้ปรับไหมชายชู้มันเลย ให้เอาปูนเขียนหน้าหญิงร้ายนั้น เป้นตะราง ร้อยดอกจะบาเปนมมาลัยใส่ ศีรษะ คอ แล้วเอาขึ้นขาหย่างผจาน 3 วัน แล้วให้ทวนชายหญิงโดยสกันมิสกัน²

เห็นได้ว่าความผิดนั้นผู้หญิงต้องรับผิดชอบเพียงผู้เดียวเท่านั้น กฎหมายกำหนดไว้อย่างชัดเจนว่าไม่ให้ปรับชายชู้ เนื่องด้วยหญิงนั้นเอาชายนั้นมาร่วมเอง ให้มีเพียงการทวนเท่านั้น ส่วนบทลงโทษผู้หญิงนั้นมีลักษณะเดียวกันกับกรณีของหญิงร้าย คือ ประดับด้วยการร้อยดอกชบาสีแดงมาเป็นมาลัยใส่ที่ศีรษะ และคอ แล้วสุดท้ายขึ้นขาหย่างประจาน เป็นเวลา

¹ แหล่งเดิม. หน้า 48.

² แหล่งเดิม. หน้า 6.

ทั้งหมด 3 วัน ด้วยข้อหาเพียงแค่การเป็นชู้ทำให้สถานะความผิดเป็นเพียง “หญิงแพศยา” ไม่ได้ก่อให้เกิดความรุนแรงแบบหญิงร้าย

6. บทสรุป

บทความนี้ต้องการแสดงให้เห็นว่าภายใต้บริบทการเปลี่ยนแปลงทางประวัติศาสตร์ ที่มีผู้ศึกษามาก่อนว่า ช่วงอยุธยาตอนปลาย ถึงต้นรัตนโกสินทร์ก่อนทศวรรษที่ 2390 แม้ว่าจะมีลักษณะเป็นรัฐจารีต หรือรัฐอาณาจักรนั้น แต่มีลักษณะเฉพาะตัว คือ การเกิดขึ้นของ “วัฒนธรรมกระฎุมพี” ส่งผลต่อการเปลี่ยนแปลงโลกทัศน์ของชนชั้นนำสยาม ดังนั้นเราอาจสามารถศึกษาช่วงเวลาก่อนทศวรรษที่ 2390 ในมิติอื่นๆ โดยเฉพาะ ประวัติศาสตร์อารมณ์ความรู้สึก คือ การมองการเปลี่ยนแปลงในประวัติศาสตร์ผ่านอารมณ์ความรู้สึก ซึ่งแสดงออกมาเป็นพฤติกรรมทางสังคม ที่มีทั้งการยอมรับ และปฏิเสธ ผ่านชนชั้นนำสยามท่ามกลางพัฒนาการทางประวัติศาสตร์ โดยเลือกความรู้สึก “อับอาย” ที่ชนชั้นนำคิดและให้ความหมายที่แวดล้อมด้วยบริบททางเศรษฐกิจ การเมือง สังคม และวัฒนธรรม

ผู้วิจัยพยายามศึกษาความคิด และความหมายว่าด้วยความรู้สึก “อับอาย” ของชนชั้นนำ โดยใช้เอกสารจำนวน 4 กลุ่ม ได้แก่ กลุ่มแรก คือ เอกสารทางศาสนา ที่มีการแสดงอธิบายความรู้สึกสองช่วง ช่วงแรกชนชั้นนำเน้นย้ำควบคุมอารมณ์ความรู้สึก ซึ่งมนุษย์ต้องมีความละเอียดใจต่อการทำบาป แต่เมื่อโลกทัศน์ที่เปลี่ยนแปลงไปชนชั้นนำในรัตนโกสินทร์ การควบคุมอารมณ์ความรู้สึกไม่เพียงพอ จึงแบ่งกาละ และเทศะ ภายใต้ความสัมพันธ์เชิงอำนาจ เกิดการแบ่งพฤติกรรมอะไรควรทำหรือไม่ควรทำ กลุ่มที่สอง คือ งานเขียนวรรณกรรม ได้ช่วยอธิบายให้เห็นอารมณ์ความรู้สึก “อับอาย” ของชนชั้นนำที่สะท้อนความคิด และความหมายในวรรณกรรม ซึ่งเอกสารกลุ่มอื่นไม่ได้กล่าวถึง เช่น ประเด็นเรื่องเศรษฐกิจสะท้อนความภาคภูมิใจต่อการประกอบอาชีพค้าขาย ไม่ใช่เรื่องน่าอับอาย การใช้อำนาจที่สัมพันธ์กับความรู้สึกอับอาย และความอับอายของต่างชนชั้นที่สะท้อนผ่านขนบธรรมเนียมของสตรี กลุ่มที่สาม คือ เอกสารพระราชพงศาวดารรัตนโกสินทร์ ได้บันทึกให้เห็นพฤติกรรมที่น่าอับอายภายใต้วิถีคิด และความหมายจนนำไปสู่กระบวนการลงทัณฑ์ของชนชั้นนำ ในลักษณะรัฐนาฏกรรม ซึ่งเป็นมหรสพแสดงบุญบารมี เชื่อมโยงไปยังเอกสารกลุ่มสุดท้าย คือ เอกสารกฎหมาย แสดงให้เห็นการลงโทษในลักษณะการประจานความผิดบนพื้นที่สาธารณะ เพื่อให้ผู้กระทำผิดรู้สึกอับอาย และผู้ชมรู้สึกว่าการผิดกรรมดังกล่าวเป็นเรื่องน่าอับอาย ภายใต้มาตรฐานของชนชั้นนำ ซึ่งทุกคนในสังคมต่างยอมรับมาตรฐานมาเป็นส่วนหนึ่งของอารมณ์ความรู้สึก

ดังนั้นบทความนี้พยายามชี้ให้เห็นว่า รัฐจาริต ในช่วงอยุธยาตอนปลาย ถึงต้นรัตนโกสินทร์ ก่อนทศวรรษที่ 2390 นั้น แม้ว่าการอธิบายของแต่ละสารแต่กลุ่มจะเห็นความแตกต่างของ วิธีคิด และการให้ความหมายเกี่ยวกับความอับอายไม่เหมือนกัน แต่หลักสำคัญคือชุดความคิด และการให้ความหมายเกี่ยวกับความอับอายของชนชั้นนำอยู่ภายใต้ศีลธรรม ศีลธรรมที่รับรู้ผ่านประสบการณ์ มากกว่าการสั่งสอน

บรรณานุกรม

หนังสือ

- กรมศิลปากร. (2535). *วรรณคดีสมัยรัตนโกสินทร์ เล่ม 2 (หมวดศาสนาจักร) ไตรภูมิโลก-วินิจนยภกถา*. กรุงเทพฯ: กรมศิลปากร.
- (2555). *ไตรภูมิภกถาฉบับถอดความ*. กรุงเทพฯ: กรมศิลปากร.
- กุสุมา รักษมณี และคณะ. (2550). *ศักดิ์ศรี และความอับอาย ในวรรณกรรมไทย*. กรุงเทพฯ: แม่คำผาง.
- ชาญวิทย์ เกษตรศิริ และสุชาติ สวัสดิ์ศรี, (บรรณาธิการ). (2519). *ประวัติศาสตร์ และนักประวัติศาสตร์ไทย*. กรุงเทพฯ: ประพันธ์สาส์น.
- ดวงมน จิตรจ่างงค์. (2540). *คุณค่าและลักษณะเด่นของวรรณคดีไทยสมัยรัตนโกสินทร์ตอนต้น*. กรุงเทพฯ: สำนักพิมพ์มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์..
- ถาวร ลิกขโกศล, (บรรณาธิการ). (2558). *เสภาเรื่องขุนช้างขุนแผน ฉบับสมบูรณ์สามภาค และฉบับต่างสำนวน เล่ม 1*. กรุงเทพฯ: ซี. พี. ออลล์.
- ทวีศักดิ์ เผือกสม. (2561). *หยดเลือด จารึก และแท่นพิมพ์: ว่าด้วยความรู้/ความจริงของชนชั้นนำสยาม*, กรุงเทพฯ: Illuminations Editions.
- ทิพากรวงศ์ (ข้า บุนนาค), เจ้าพระยา. (2555ก). *พระราชพงศาวดารกรุงรัตนโกสินทร์ รัชกาลที่ 1-4 เล่มที่ 1*. กรุงเทพฯ: ศรีปัญญา.
- (2555ข). *พระราชพงศาวดารกรุงรัตนโกสินทร์ รัชกาลที่ 1-4 เล่มที่ 2*. กรุงเทพฯ: ศรีปัญญา.
- นพพร ประชากุล. (2552). *ยอกอักษร ย้อนความคิด เล่ม 1 ว่าด้วยวรรณกรรม*. กรุงเทพฯ: อ่าน.
- นิธิ เอียวศรีวงศ์. (2555). *ปากไก่และใบเรือ*. นนทบุรี: ฟ้าเดียวกัน
- (2557ก). *กรุงแตก, พระเจ้าตากฯ และประวัติศาสตร์ไทย ว่าด้วยประวัติศาสตร์และประวัติศาสตร์นิพนธ์*. กรุงเทพฯ: มติชน.

- (2557ข). ผ้าขาวม้า, ผ้าซิ่น, กางเกงใน และ ฯลฯ ว่าด้วยประเพณี, ความเปลี่ยนแปลง และเรื่องสรรพสาระ. กรุงเทพฯ: มติชน.
- นิยะดา เหล่าสุนทร. (2555). ไตรภูมิโลกวิจิตรจินยกถา ส่วนวันที่ 1. กรุงเทพฯ: ลายคำ.
- ประมวลกฎหมาย รัชกาลที่ 1 จุลศักราช 1166 พิมพ์ตามฉบับหลวง ตรา 3 ดวง เล่ม 2. (2529). กรุงเทพฯ: มหาวิทยาลัยวิชาธรรมศาสตร์และการเมือง.
- พุทธยอดฟ้าจุฬาโลกมหาราช, พระบาทสมเด็จพระ. บทละครเรื่องรามเกียรติ์ เล่มที่ 1. (2558). กรุงเทพฯ: แสงดาว.
- ลาลูแบร์, ซิมอน เดอ. (2557). จดหมายเหตุ ลา ลูแบร์ ราชอาณาจักรสยาม. แปลโดย สันต์ ท. โกมลบุตร. นนทบุรี: ศรีปัญญา.
- สมบัติ จันทรวงศ์. (2549). บทพิจารณาว่าด้วยวรรณกรรมการเมืองและประวัติศาสตร์. กรุงเทพฯ: คบไฟ.
- สายชล สัตยานุรักษ์. (2546). พุทธศาสนากับแนวคิดทางการเมืองในรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลก (พ.ศ. 2325-2352). กรุงเทพฯ: มติชน.
- อรรถจักร์ สัตยานุรักษ์. (2556). “ความรู้สึกกับประวัติศาสตร์: ประวัติศาสตร์ความรู้สึก”. ใน *ด้วยรัก เล่ม 1: ปรัชญาและสาระของประวัติศาสตร์และสังคมศาสตร์*. บรรณาธิการ โดย ฉัตรทิพย์ นาถสุภา. หน้า 129-173. กรุงเทพฯ: สร้างสรรค์.

งานวิจัย

- สายชล สัตยานุรักษ์. (2558). *โครงการ การวิจัยเพื่อสร้างองค์ความรู้ใหม่: ประวัติศาสตร์สังคมไทย*. กรุงเทพฯ: สำนักงานกองทุนสนับสนุนการวิจัย.

วิทยานิพนธ์

- เทอดศักดิ์ ร่มจำปา. (2545). *วาทกรรมเกี่ยวกับ “เกย์” ในสังคมไทย พ.ศ. 2508-2542*. วิทยานิพนธ์อักษรศาสตรมหาบัณฑิต (ภาคประวัติศาสตร์). กรุงเทพฯ: จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย.

บทความ

- ปรีดี หงษ์สดัน. (2557-2558, ตุลาคม-มีนาคม). เชือดไก่ให้ลิงดู: รัฐไทยกับการทำลายศัตรูด้วยนาฏกรรม. ใน *วารสารประวัติศาสตร์ ธรรมศาสตร์* 1(2): 53-99.
- สมเกียรติ วันทะนะ. (2533). “รัฐสมบูรณาญาสิทธิในสยาม 2435-2475”. *วารสารสังคมศาสตร์และมนุษยศาสตร์* 17(1): 23-44.

แหล่งข้อมูลอิเล็กทรอนิกส์

กรมศิลปากร. (2548). *ลิลิตพระลอ*. กรุงเทพฯ: ศิลปากร, จาก <https://vajirayana.org/ลิลิตพระลอ/ลิลิตพระลอ>

นิตี เอียวศรีวงศ์. (2560). *ประชาชนในรัฐนาฏกรรม (1)*. จาก https://www.matichonweekly.com/column/article_30805

----- (2560). *ประชาชนในรัฐนาฏกรรม (2)*. จาก https://www.matichonweekly.com/column/article_31366

พระคัมภีร์ฉบับมาตรฐาน (THSV11). จาก <https://www.bible.com/th/bible/174/GEN.3.7.THSV11>

หอพระสมุดวชิรญาณ. (2462). *ประชุมพระราชปุจฉา ภาคที่ ๓ พระราชปุจฉา ในรัชกาลที่ ๑ (ตอนที่ ๒)*. กรุงเทพฯ: โสภณพิพิธรมณกร. จาก <https://vajirayana.org/ประชุมพระราชปุจฉา-ภาคที่-๓/พระราชปุจฉาที่-๒๕>

อรรถจักร์ สัตยานุรักษ์. (2562). *การรับรู้ “กาลละ-เทศะ” ในสังคมไทยที่กำลังเปลี่ยนแปลง*. จาก <https://waymagazine.org/time-and-place-in-perception/>